

Makale Geçmişi/Article History

Alındı/Received: 25.06.2019

Düzeltilme alındı/Received in revised form: 04.11.2019

Kabul edildi/Accepted: 02.12.2019

GAP ORGANİK TARIM KÜMESİ'NİN BÖLGESEL KALKINMAYA ETKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Fatih ÇELİK¹

Özet

Dünya nüfusunun hızla artması, tarım ürünlerine talebi artırmıştır. Tarımda üretimi ve verimliliği artırmak için kimyasal girdiler kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumun üretimi artırmakla birlikte çevre ve insan sağlığını olumsuz etkilemesi üzerine ekolojik dengeye zarar vermeyen organik tarım yöntemi geliştirilmiştir. Organik tarımı geliştirmek ve yaygınlaştırmak üzere kullanılan yöntemlerden biri, kümelenme modelidir. Küme aracılığıyla organik tarıma yönelik projelere mali ve teknik destekler sağlanmıştır. Gelişmiş ülkeler organik tarımda önemli gelişmeler sağlarken; Türkiye'de daha ziyade ihracata dayalı bir gelişme göstermiştir. Bu çalışmada, Türkiye'de hem bölgesel/yerel kalkınmanın sağlanması hem de organik tarımın gelişmesi için kurulan GAP Organik Tarım Kümesi incelenmiştir. Konu, GAP Organik Tarım Kümesi aracılığıyla sağlanan mali desteklerin bölgesel/yerel kalkınmaya üretim, istihdam gibi unsurlar bakımından değerlendirilmesi ile sınırlandırılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ve anket teknikleri ile yapılan çalışmada, GAP Organik Tarım Kümesi'nin bölgesel kalkınmaya üretim ve istihdam gibi yönlerden katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Organik Tarım, Kümelenme Yaklaşımı, Bölgesel Kalkınma, GAP Organik Tarım Kümesi, Etki Değerlendirmesi.

THE EVALUATION OF THE EFFECT OF GAP ORGANIC AGRICULTURE CLUSTER ON REGIONAL DEVELOPMENT

Abstract

The rapid increase in the world population increased the demand for agricultural products. Chemical inputs have been used to increase production and productivity in agriculture. Although this situation increases production and adversely affects the environment and human health, organic farming method which does not harm the ecological balance has been developed. One of the methods used to develop and promote organic agriculture is the cluster model. Financial and technical support has been provided for the projects in the organic agriculture through the cluster. Developed countries provide important developments in organic agriculture; Turkey has shown an improvement in the export-driven rather. In this study, Turkey and at regional/local development established to provide for the development of organic farming as well as GAP Organic Agriculture Cluster have been investigated. The issue has been limited by the evaluation of the financial supports provided through the GAP Organic Farm Cluster in terms of elements such as production and employment in regional/local development. In the study conducted with qualitative research methods, document analysis and survey techniques, it was determined that GAP Organic Agriculture Cluster contributed to regional development in terms of production and employment.

Keywords: Organic Farming, Clustering Approach, Regional Development, GAP Organic Agriculture Cluster, Impact Assessment.

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı (Öğretmen), e-posta: fatihcelik6673@gmail.com

GİRİŞ

Tarım, organik ve inorganik olmak üzere iki şekilde yapılır. İnorganik tarım, modern tarım yöntemini ifade eder. Modern tarımda amaç, birim alandan en fazla ürünü elde etmektir. Tarımda verimliliği artırmak ve zararlılarla (yabancı ot ve böcekler) mücadele etmek için 1940'lı yıllardan beri kimyasallar (gübre, tarım ilacı vb.) kullanılmıştır. Bu durum, insan ve çevre sağlığını tehdit etmeye başlamıştır. Doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin tehlikeye girmesiyle 1970'lerde çevre koruma hareketleri² başlamış ve sürdürülebilir kalkınmaya³ dayalı yeni bir model geliştirilmiştir. Bu model, sosyo-ekonomik imkanların geliştirilmesini ve doğal kaynakların korunmasını içermiştir (Pugliese, 2001: 113; Nagh, 2015: 3). Bu kalkınma modeline en uygun tarım yöntemi, organik tarımdır (Smith ve Marsden, 2004). Organik tarım⁴ kısaca, insan ve çevre sağlığına duyarlı, sertifikalı bir üretim yöntemidir. Tüketicilerin bilinçlenmesi ve tarımda insan ve çevre sağlığına duyarlı üretim yöntemlerinin benimsenmesi, organik tarımın gelişmesini sağlamıştır.

Dünyada organik tarımı geliştirmek için kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede Uluslararası Organik Tarım Faaliyetleri Federasyonu (IFOAM, 1972) ve Organik Tarım Araştırma Enstitüsü (FiBL, 1973) kurulmuştur. Birleşmiş Milletler (BM) Gıda ve Tarım Örgütü (FAO, 1943) de organik tarım standartlarını belirlemiştir. FAO, IFOAM ve Avrupa Birliği (AB), organik tarımı alternatif üretim yöntemi olarak benimsemiş ve ekonomik kalkınma programlarına dahil etmişler (Geier, 2007: 175-176). FAO'nun Organik Tarım Programı'nın uzun vadeli hedefleri arasında ülkelerde organik tarımı geliştirerek gıda güvenliğini, kırsal kalkınmayı ve çevre bütünlüğünü sağlamak yer almıştır.

Organik tarıma yönelik kurumsal yapılardan bir diğeri, kümelerdir. Küme, organik tarımın üretim-tüketim değer zincirinde⁵ entegre bir yapının oluşturulmasına katkıda bulunur.

Organik tarıma ilişkin yasal düzenlemelerden ilk geniş boyutlu yönetmelik, 1991 yılında AB'de yayınlanmıştır (Padel ve Lampkin, 2007: 96-97). Daha sonra İsviçre, ABD gibi gelişmiş ülkeler, organik tarım standartlarını geliştirmişler (Behera et al., 2011: 294-295).

² Doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin tehlikeye girmesi, öncelikle Roma Kulübü'nün Büyümenin Sınırları (1972) adlı raporunda, Birleşmiş Milletler'in İnsan Çevresi Konferansı'nda (1972) ve Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde (2002) belirtilmiştir.

³ Sanayileşme ile çevre sorunlarının (toprak, hava ve su kirliliği vb.) ortaya çıkması üzerine geliştirilen ve ilk kez Brutland Raporu'nda (1987) kullanılan sürdürülebilir kalkınma kavramı, "gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan bugünkü neslin ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınma yaklaşımı" şeklinde tanımlanmıştır.

⁴ Organik tarım, literatürde ekolojik tarım, biyolojik tarım gibi adlarla da anılmıştır.

⁵ Değer zinciri, bir mal veya hizmetin üretiminden tüketiciye ulaşmasına kadar olan üretim, işleme, pazarlama, satış gibi faaliyetleri kapsar.

Gelişmiş ülkelerin artan iç talebi ve gelişmekte olan ülkelerin ihracat potansiyeli, dünyada organik tarımın hızla gelişmesini sağlamıştır. Türkiye, iklim çeşitliliği ve toprak yapısı ile organik tarım potansiyeli bakımından öne çıkan ülkelere biridir. Türkiye'nin bu potansiyelini harekete geçirmek için kurulan kümelerden biri⁶, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 2018 yılında kurulan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Organik Tarım Kümesi'dir. Küme kapsamında Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA⁷), yerel aktörlerin organik tarıma yönelik projelerine mali destekler vermiştir. Bu çalışmada, söz konusu mali desteklerin bölgesel kalkınmaya üretim ve istihdam gibi unsurlar bakımından etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma, dört bölüme ayrılmıştır. İlk olarak bölgesel kalkınma, kümelenme, organik tarım ve etki değerlendirmesi kavramları ele alınmıştır. Daha sonra tarım kümelerinin ve kalkınma ajanslarının desteklerinin etki değerlendirmesine ilişkin literatür özetine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, araştırmanın önemi, amacı, yöntemi, sınırları ve sınırlılığı ortaya konmuştur. Son olarak GAP Organik Tarım Kümesi, amacı, yönetimi, finansmanı, faaliyetleri ve etki analizi bakımından incelenmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, bölgesel kalkınma, kümelenme, organik tarım ve etki değerlendirmesi kavramları kısaca açıklanmıştır.

1.1. Bölgesel Kalkınma

Ekonomik kalkınma, bir ülkede belli bir dönemde kişi başına gelirin artırılmasının yanı sıra sosyo-ekonomik yapının değiştirilmesi ve geliştirilmesidir. Bölgesel kalkınma ise, bölgenin potansiyelinin katılımcılık ve sürdürülebilirlik temelinde harekete geçirilmesidir. Bölgesel kalkınma teorileri, Thünen'in (1826) bölgesel ekonomi kavramına dayanır (İldırar, 2004: 14). Bölgesel ekonomi, ekonominin teorilerinin bölgeye uyarlanmasıdır. Bölgesel kalkınma kavramı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra literatüre girmiştir (İldırar, 2004: 16).

1929 ekonomik krizi ile 1950'lerden itibaren gelişen kalkınma ekonomisinde, bölgesel politikalar öne çıkmış; dışsal kaynaklara dayalı büyüme yaklaşımı benimsenmiştir. 1970'lerin sonunda öne çıkan neo-klasik yaklaşımda ise, devletin ekonomideki rolünün azaltılması öngörülmüştür (Pirili, 2011: 311). 1980'lerde, geleneksel bölgesel politikaların başarısız olması üzerine yerel (içsel) kaynakların geliştirilmesi gündeme gelmiş; neo-liberal teoriler etkili

⁶ Diğeri ise, İzmir Organik Gıda Kümesi'dir (2007).

⁷ BKA, bölgesel kalkınmayı içsel ve dışsal kaynaklarla hızlandırmak için kurulan bir örgüttür (Çelik, 2015: 2). Türkiye'deki 26 BKA'dan üçü, GAP Bölgesi'nde faaliyet gösteren İpekyolu Kalkınma Ajansı (İKA), Karacadağ Kalkınma Ajansı (Karacadağ) ve Dicle Kalkınma Ajansı'dır (DİKA).

olmuştur.

1970’lerde yoğunlaşmaya başlayan küreselleşme süreci, bölgesel kalkınma yaklaşımında değişime neden olan önemli bir unsurdur (Kargı, 2009: 21). Küreselleşme ile ulusal kalkınma yaklaşımının yerini 1990’larda bölgesel kalkınma yaklaşımı almıştır. Böylece bölge, ulus devletten bağımsız bir üretim ve yönetim ölçeği olarak öne çıkmıştır. Günümüzde küreselleşmenin yanısıra yerelleşme (glokalleşme⁸) de yaşanmaktadır. Glokalleşen dünyada ekonomik kalkınma, yeniliklere bağlı hale gelmiştir. Bölgesel politikalarda, bölgeler arası eşitsizlikleri giderme yaklaşımının yerini bölgenin rekabet gücünü yeniliklerle artırma yaklaşımı almıştır. Bu politikalarda devlete düzenleyici kurum rolü verilmiştir. Devletin rolü, yerel yönetim örgütleri kurmak ve bölgenin yenilik yapma kapasitesini artırmaktır (Karaçay ve Erden, 2004: 83-84). Yerel örgütlerden biri, BKA’lardır.

1.2. Kümelenme

Kümelenme yaklaşımı, Thunen’in Konum Teorisi (1826) temelinde Marshal’ın Endüstri Bölgesi Teorisi (1920), Weber’in Endüstriyel Kompleks Teorisi (1950) ve Porter’in Endüstriyel Küme Teorisi (1990) ile geliştirilmiştir. Porter’a (1990) göre “kümelenme, belirli bir alanda birbiriyle rekabet eden, işbirliği yapan işletmelerin ve bunlarla ilişkili kurumların coğrafi yoğunlaşmasıdır” (Porter, 2000: 15).

Kümelere, aşamalar halinde gelişir. Porter (1998: 84-85) bu konuda üç aşamadan söz etmiştir. Bunlar, doğum, evrim ve gerileme. Kümenin kurulması (doğum), geleneksel yapının yanısıra hammadde ve tedarikçilerin varlığına bağlı olabilir. Gelişmesi (evrim) ise, en az 10 yıllık bir süreyi gerektirir. Bu aşamada yerel aktörlerin mali ve teknik destekleri önemlidir. Küme, mevcut gelişmelere uyum sağlayamaz ise, gerileme süreci başlar.

Kümenin başlıca aktörleri, işletmeler, üniversiteler, araştırma merkezleri, finansman kurumları ve kamu kesimidir (Porter, 1998: 78). Bu aktörler, kümenin hedeflerini belirler. Finans sektörü, kümeye mali destek sağlar. Üniversiteler ve araştırma merkezleri, Ar-Ge projeleri geliştirir. Kamu kesimi de kümenin kurulmasını ve gelişmesini destekler. Bu konuda kamu kesiminin başlıca aktörlerinden biri, BKA’lardır (Brown, 2000: 13). BKA’ların bu yaklaşıma ilgi duymasının başlıca nedeni, amaçlarına uygun olmasıdır (Raines, 2001: 15). BKA’lar, kümenin kurulması ve gelişmesi için mali destekler verirler.

⁸ Glokalleşme (glocalization): Globalization (küreselleşme) ve localization (yerelleşme) kavramları birleştirilerek (glob/calization) türetilmiştir. Glokalleşme, uluslararası ilişkilerde “global düşünme”yi ve “local hareket etme”yi ifade eder.

1.3. Organik Tarım

Organik tarım⁹, insan ve çevre sağlığına duyarlı, her aşaması kontrollü ve sertifikalı¹⁰ olan sürdürülebilir bir tarım sistemidir (Pimentel et al., 2005: 1-2; Schmid et al., 2008: 7; Behera et al., 2011: 287, 289; Smith et al., 2018: 391). Kısaca organik tarım, ne gübresiz ve ilaçsız tarım ne de doğal tarım olup; toprak verimliliğini artırmak için organik maddelerin kullanıldığı bir yöntemdir. Bu tarımda, kaynak koruyucu girdi döngüsünün oluşması için doğal dengeyi bozmadan organik girdiler kullanılır.

Organik ürünlerin albenisi nispeten az olmasına karşın sağlıklı, güvenli ve kalitelidir (Pugliese, 2001: 115-116). Bu durum, tüketicilerin organik gıdalara yüksek bir bedel ödemesinin başlıca nedenidir (Schmid et al., 2008: 8). Kısaca organik tarımda ilk hedef, ürün kalitesi iken; ikinci hedef, verim artışıdır.

Organik tarımın kökeni, çiftçilerin nehir yakınında doğal kaynaklarla üretim yaptığı bin yıl geriye; gelişimi ise, 19. yüzyılın başlarına dayanır. Organik tarım, tarımda kimyasallar kullanılmadan önce de çiftliklerde ve Ar-Ge merkezlerinde araştırmalara konu olmuştur. İlk kez 1900'lerin başında ABD, İngiltere ve İsviçre gibi ülkelerde başlamıştır. Amerikalı F. H. King (40. Yüzyılın Çiftçileri, 1911), organik tarıma öncülük etmiştir. A. Howard (Tarımsal Vasiyetname, 1910) ve R. Steiner (Biyodinamik Tarım Yöntemi, 1924), modern tarıma alternatif yöntemler geliştirmişler. 1930'lu yıllarda İsviçre'de Müeller ve Rush da en az dış girdi ihtiyacı olan Kapalı Sistem Tarım alanında çalışmışlar (Behera et al., 2011: 292-293). Organik terimini ise, ilk defa W. Northbourne (1940) kullanmıştır (Lotter, 2003: 61-62).

Başlangıçta organik ürünler daha ziyade kırsal alanlarda tüketilirken; 1980'lerden itibaren kentsel talep artışı ile dünyaya yayılmıştır. Organik tarımın gelişmesi, gelişmiş ülkelerde iç talep; gelişmekte olan ülkelerde ise dış talep (ithalat) kaynaklı olmuştur. Günümüzde AB, dünyanın en büyük organik gıda pazarıdır. Deli dana, Genetiği Değiştirilmiş Organizma (GDO¹¹) gibi sorunların yol açtığı endişe, dünyada organik ürün arz ve talebini 1990'lardan itibaren önemli ölçüde artırmıştır (Pugliese, 2001: 116). 2016 yılında 2,7 milyon üretici, 57,8 milyon hektarda (toplam tarım alanının % 1,2'si) organik tarım yapmıştır. Organik tarım

⁹ Organik tarım, kendiliğinden organik tarımdan ve iyi tarım uygulamalarından (İTU) farklıdır. Kimyasal gübre ve ilaç kullanmadan, sertifikasız olarak yapılan tarım, kendiliğinden organik tarım olarak adlandırılır. İTU ise, tarımsal üretimin insan ve çevre sağlığına duyarlı olarak yapıldığı ve ürünlerin sertifikalandırıldığı işlemler zinciridir. İTU'da insan ve çevre sağlığını tehdit etmeyecek ölçüde ilaç ve gübre kullanılır.

¹⁰ Organik kelimesi, üretim ve işleme yöntemleri açıkça belli ve sertifikalı ürünleri ifade eder. Üretici, denetleme firmasından sertifika alarak belirtilen şartlarda üretim yapar.

¹¹ GDO, bir canlıdaki genetik özelliklerin kopyalanarak, bu özellikleri taşımayan başka bir canlıya aktarılması ile geliştirilen yeni canlıdır.

pazarının hacmi, 2000-2016 döneminde yaklaşık 5 kat artarak 90 milyar \$'a ulaşmıştır (IFOAM, 2018; FiBL ve IFAOM, 2012, 2018).

Organik tarım, üretim maliyetine ve destek primine bağlıdır (Seufert, 2012: 8). Yapılan araştırmalarda, organik tarımın modern tarımdan daha karlı (% 22-35), fayda/maliyet oranının (% 20-24) (Reganold ve Wachter, 2016: 3) ve istihdam düzeyinin (% 10-25) daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Pimentel et al., 2005; Brumfield et al., 2000: 791, 789). Ancak organik tarımın yönetim ve sertifikasyon maliyetleri ve bilgi eksikliği gibi nedenler, gelişmesini sınırlandırmıştır (Eades ve Brown, 2006: 3). Organik tarımın geleceği, ekonomik olarak uygulanabilirliğine ve devletin desteğine bağlıdır (Argilés ve Brown, 2010: 69).

1.4. Etki Değerlendirmesi

Etki değerlendirmesi, devam eden veya tamamlanmış bir projenin, programın veya politikanın (kısaca müdahalenin), hazırlanmasının, uygulamasının ve sonuçlarının sistematik bir şekilde ele alınmasıdır. Değerlendirme, başlıca şu beş kritere göre yapılır (OECD, 1991: 5): İlgililik, etkililik, etki, etkinlik, toplam fayda ve sürdürülebilirlik¹². Etki kriteri ile müdahalenin sosyo-ekonomik ve çevresel sonuçları değerlendirilir (Meydan, 2014: 18).

Değerlendirmenin rolü, biçimsel ve özetleyici olarak iki şekilde ele alınabilir. Kümelenme politikalarının etkinliğinin ele alındığı biçimsel değerlendirmede, politika girdilerinin, faaliyetlere ve çıktılara nasıl dönüştürüldüğü analiz edilir. Elde edilen sonuçlar, politika yönetimini geliştirmek için kullanılır. Politikaların etkinliklerine odaklanan özetleyici değerlendirmede ise faaliyetlerin, hedef gruplar ve ekonomi üzerindeki etkisi ölçülür. Kümelerin etki analizi, özetleyici değerlendirme olarak kabul edilir (EC, 2012: 15; Gertler et al., 2016: 7). Schmiedeberg (2010: 404), kümelenme hakkında bir değerlendirme tekniği ile sınırlı bilgi sağlanacağını belirtirken; Diez (2001) ve Raines (2003), iki tekniğin birlikte kullanılmasını önermişler (Fromhold-Eisebith ve Eisebith, 2008: 1350).

BKA'lar, Mali Destek Programları (MDP) ile yerel aktörlere mali destek verir. MDP'lerin etkinliğini belirlemek için etki değerlendirmesi yapılır. Değerlendirme, ajansın ilgili birimi veya bağımsız kuruluşlarca yapılır (OECD, 2010: 19, 28, 33). Değerlendirme, destekçilerin ve yararlanıcıların karar alma sürecine güvenilir ve yararlı bilgiler sağlar (OECD, 1991: 5). Ayrıca uygulama sürecinde küçük müdahalelerle düzeltme imkanı tanır. Dolayısıyla değerlendirme,

¹² İlgililik, müdahalenin sosyo-ekonomik amaçlar ile ulusal veya bölgesel planlara uygunluğunu; etkililik ise, müdahale ile hedeflere ulaşma derecesini ifade eder. Etkinlik, mevcut girdiler ile maksimum çıktı veya çıktılardan minimum girdiyle elde edilmesidir. Toplam fayda ve sürdürülebilirlik kriteri ile müdahale sonucu elde edilen faydanın sürdürülebilirliği değerlendirilir (Meydan, 2014: 18).

politika hazırlama, uygulama ve mali desteklerin yönetimi ile ilgili süreçlerden bağımsız ve tarafsız olarak yapılmalıdır (Schmid et al., 2008: 56-57).

Etki değerlendirmesinin kavramsal çerçevesi, Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Etki Değerlendirmesinin Kavramsal Çerçevesi

Araştırma Süreci	Müdahale öncesi ve müdahale sonrası durum
Değerlendirme Türü	Etki analizi (MDP’lerin bölgesel kalkınmaya etkisi)
Veri Toplama Tekniği	Anket, mülakat ve doküman analizi
Uygulama Alanı	BKA’ların desteklediği projeler
Değerlendirilecek Unsurlar	Projelerin çıktıları (sonuçları)
Çıktı Göstergeleri	Ar-Ge, üretim, istihdam ve ihracat vb.
Örnekleme Çerçevesi	MDP’lerle desteklenen kurumlar (yararlanıcılar)
Değerlendirme Zamanı	Projelerin uygulanmasından sonra

Kaynak: Ersayın, 2012: 84; Meydan, 2014: 121’den yararlanılarak geliştirilmiştir.

Tablo 1’e göre etki değerlendirmesi, mali destek (müdahale) öncesinde ve sonrasında bölgedeki bazı sosyo-ekonomik değişimi belirlemek için yapılır. MDP ile desteklenen projelerin uygulanmasından sonra yapılan bu değerlendirme için gerekli veriler, genellikle doküman analizi, anket ve mülakat teknikleri ile sağlanır.

BKA’ların etki analizi konusunda İngiltere önemli bir deneyime¹³ sahiptir (Çelik, 2018: 5-6). Türkiye’de¹⁴ de kimi BKA’lar, MDP’lerle desteklediği projelerin üretim, istihdam gibi yönlerden bölgesel kalkınmaya katkısını belirlemek için etki analizleri yapmışlar (KB, 2017: 85).

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Bu bölümde, tarım kümelerine ve BKA’ların mali desteklerinin etki değerlendirmesine ilişkin başlıca araştırmalar ortaya konmuştur. Söz konusu araştırmalar, Tablo 2’de özet olarak sunulmuştur.

¹³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Çelik (2017: 154-157).

¹⁴ Ancak Türkiye’de BKA’lar aracılığıyla gerçekleştirilen projelere yönelik uluslararası standartlarda bir etki değerlendirmesinin yapılmadığı vurgulanmıştır (DDK, 2014: 787; Karasu, 2015: 290-291; ABB, 2017: 17).

Tablo 2: Tarım Kümelerine ve MDP'lerin Etki Değerlendirmesine İlişkin Literatür Özeti

	Yazarı	İçeriği
Tarım Kümeleri	Arion (2013)	Tarımsal kümelerin yerel kalkınmaya etkisini, Cluj kenti (Romanya) örneğinde incelemiştir. Kümenin, işgücü temini ve tarımsal gelişme için gerekli pratikleri kazanmada iyi bir uygulama olduğunu belirlemiştir.
	Sharma ve Anupam (2014)	Tarım kümelerinin kırsal kalkınmaya katkısını incelemişler. Küme ile çiftçilerin ve tarım işletmelerinin, sinerji, girdi, bilgiye erişim ve ortak araştırmalar aracılığıyla artan verimlilikten faydalanabileceğini ve kümelerin kırsal kalkınmaya katkıda bulunabileceğini vurgulamışlar.
	Wardhana et al. (2017)	Tarımsal kümelerin kırsal kalkınmaya etkisini ortaya koymuşlar. Endonezya'nın Batı Java eyaletinde tarımsal istihdamın ve üretimde uzmanlaşmanın, yoksulluğu önemli oranda azalttığını belirlemişler; kamu müdahalelerinin mekânsal olarak seçici uygulanmasını ve her bölgenin karşılaştırmalı üstünlüğüne göre uzmanlaşmasını vurgulamışlar.
	Bellini ve Ramberti (2009)	Organik tarımın İtalya'da kırsal kalkınmada bir model olabileceğini ileri sürmüşler. Organik tarım işletmelerinin daha iyi eğitilmiş ve gençler tarafından yönetildiğini, üretim alanı ve hayvan sayısı itibarıyla daha büyük olduğunu belirlemişler.
	Jaenicke et al. (2009)	ABD'de kümenin, organik işleyicilerin (üretici, işleyici, paketleyici, dağıtıcı, aracı ve toptancı) çıktısını (çalışan başına satış) ve işletmelerin verimini artırdığını belirlemişler.
	Al-Shdiefat et al. (2006)	Ürdün'de (Burma) organik (zeytin) tarıma yönelik proje kapsamında Burma'da tarım ve eğitim merkezi, proje izleme sistemi ve organik zeytin üreticileri kooperatifleri kurulmuş; verimlilik ve kırsal refah düzeyi artmıştır.
Etki Analizleri	Lenihan (1999)	İrlanda'da Shannon Kalkınma Ajansı'nın (SD) 1995 yılında yerli firmalara verdiği hibelerin etkisini mülakatla incelemiştir. Analizle şu sonuçlara ulaşmıştır: Firmaların % 53'ü saf dara kaybını ¹⁵ ; % 10,4'ü ise sıfır dara kaybını belirtmiştir. Kısmi dara kaybı ve genel dara kaybı oranı % 78,4; de-plasman ¹⁶ oranı da % 4,2 olarak tahmin edilmiştir.
	Lenihan (2004)	Hibelerin değerlendirilmesinde dara kaybı ve de-plasmanın yanısıra yeni bir yaklaşım uygulamıştır. Analizle hibe türünün, firma büyüklüğünün, yatırım değerlendirmesinin hibeye dahil olup olmadığının ve firmanın ilk defa veya yeniden hibe almasının dara kaybını etkilediğini belirlemiştir.
	Lenihan ve Hart (2006)	SD'nin desteklediği firmaların menşeinin (yerli-yabancı) dara kaybı ve de-plasman üzerindeki etkisini sorgulamışlar. Analizle dara kaybında mülkiyetin önemli olmadığını; ancak yerli firmaların de-plasman oranının nispeten daha yüksek olduğunu tespit etmişler.
	İçen (2012)	İzmir Kalkınma Ajansı'nın (İZKA) Tarım ve Kırsal Kalkınma MDP (2009) ile kırsal kalkınmaya etkisini incelemiştir. Yapılan anket ile İZKA'nın, istihdam, üretim ve ihracat artışı ile yerel kalkınmaya katkısını belirlemiştir.
	Ersayın (2012)	İZKA'nın ve Çukurova Kalkınma Ajansı'nın (ÇKA) KOBİ'lere yönelik MDP'lerinin (2008) etkisini, anket tekniği ile incelemiştir. Desteklenen projelerin yaklaşık % 50'sinin, bölgesel kalkınmaya katkısının olmadığını belirlemiştir.
	Şimşek (2013)	Türkiye'deki BKA'ların MDP'lerinin etkinliğini Veri Zarflama Analizi ile belirlemiştir. 18 ajansı analiz ederek, 7 tanesinin etkin olduğunu tespit etmiştir.
	Çelik (2015)	İZKA'nın Teknolojik Üretim ve Yenilik MDP (2011) ile ÇKA'nın Rekabetçilik ve Yenilik MDP'nin (2012) etki analizini, anket ve mülakat teknikleri ile yapmıştır. Analiz sonucunda desteklenen işletmelerde üretim, istihdam ve ihracat artışı olduğunu belirlemiştir.
Çelik (2018)	İZKA'nın ve ÇKA'nın bölgesel kalkınmaya katkısını etki analizleri ile ortaya koymuştur. Analizle bu ajansların MDP'lerle bölgesel kalkınmaya ürün ve süreç gibi yenilikler yapılması ile Ar-Ge, üretim, istihdam ve ihracat artışı şeklinde katkısını tespit etmiştir.	

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

Tablo 2'ye göre literatürde tarım kümelerinin kırsal kalkınmaya katkıda bulunduğu ve organik tarım kümelerinin kırsal kalkınma modeli olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca BKA'ların mali

¹⁵ Müdahalenin olmadığı durumda da gerçekleşeceği öngörülen değişiklikler, müdahaleden kaynaklanmamış kabul edilmekte ve dara kaybı olarak adlandırılmaktadır (Lenihan, 2003).

¹⁶ De-plasman, müdahalenin sonuçlarının, başka bir yerdeki sonuçları azaltma derecesidir (Lenihan, 2003).

desteklerle genel olarak bölgesel kalkınmaya katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, AMACI, YÖNTEMİ, SINIRLARI VE SINIRLILIĞI

3.1. Araştırmanın Önemi

Tarım sektörü, üretim, gelir ve istihdam açısından ekonomik kalkınmada önemli bir rol oynar. Dünya Bankası'nın Kalkınma Raporu'nda (2007), tarıma dayalı ekonomilerde tarım sektörünün, büyümenin motoru olduğu ileri sürülmüştür. Başka bir raporunda (2008) da tarımdaki GSYİH artışının yoksulluğun azaltılmasına etkisinin, tarım dışı sektörlerdeki büyümenin üç katı olduğu belirtilmiştir (Wardhana et al., 2017: 161).

Ekonomik kalkınma araçlarından biri, kümelenmedir. Kümelenme yaklaşımı, tarım sektöründe de uygulanmıştır (Zheliakov et al., 2015: 84). Tarım kümeleri, pozitif dışsallıklar, yenilikler, verimlilik ve gelir artışı ile ilişkilendirilir (Wardhana et al., 2017: 162). Bu kümeler, küresel rekabet gücü ile kırsal istihdam ve refah düzeyini artırarak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunur (Lobley et al., 2009; Behera et al., 2011: 314; FAO, 2010: 13-14). Latin Amerika, Asya ve Afrika'nın kimi ülkeleri, güçlü tarım-gıda kümeleri geliştirmişler. FAO (2010), Güney Afrika'nın şarap kümesini örnek bir tarım kümesi olarak kabul etmiştir (Toolo, 2015: 25).

Türkiye, dünyanın en büyük 7. tarım üreticisidir. Dünyada 50'ye yakın üründe ilk 10 üreticiden biridir. Ancak tarım alanlarının yalnızca % 2'sinde organik tarım yapılmaktadır. Türkiye'nin bu potansiyelini harekete geçirmek üzere kümeler kurulmuş ve mali destekler verilmiştir. Ancak söz konusu kümelerin ve mali desteklerin etki analizi yapılmamıştır.

3.2. Araştırmanın Amacı

Gelişmiş ülkelerdeki organik ürün talebi, hızla artmaktadır. Türkiye gibi ekolojisi organik tarıma uygun gelişmekte olan ülkeler, bu talebi karşılamak için organik tarımı yaygınlaştırmaktadır. Türkiye'de organik tarım, Avrupalı ithalatçıların talepleri ile 1980'lerde Ege bölgesinde başlamış ve daha sonra diğer bölgelere yayılmıştır. 2010-2016 döneminde organik üretici sayısı (13 bin-18 bin) yaklaşık 5 kat ve üretim alanı (0,05-0,52 milyon hektar) 10 kat artmıştır. Ayrıca organik tarımı geliştirmek için kümeler kurulmuştur. Bunlardan biri, GAP Organik Tarım Kümesi'dir.

Çalışmanın amacı, bölgedeki BKA'lar tarafından uygulanan GAP Organik Tarım Değer Zinciri Pilot Uygulamaları Mali Destek Programı'nın (2015) ve GAP Organik Tarım Mali Destek Programı'nın (2016) organik tarıma dolayısıyla bölgesel kalkınmaya katkısını (etkisini) ortaya koymaktır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Kümeleri değerlendirmek üzere nicel ve nitel araştırma yöntemleri ile doküman analizi, vaka analizi, ekonometrik modeller, sistemsal yaklaşımlar (girdi-çıktı modelleri, ağ analizi gibi) gibi çeşitli teknikler geliştirilmiştir (Schiemedeberg, 2010). Etki değerlendirmede en yaygın kullanılan teknikler, doküman analizi ve anket tekniğidir. Doküman analizi, konuya ilişkin yazılı materyallerin incelenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217-218, 223). Bu teknik ile bilimsel araştırmalar, FAO, IFOAM ve FIBL gibi kuruluşların raporları ile GAP Organik Tarım Kümesi'nin raporlarından ve internet sitesinden yararlanılmıştır.

Anket ise, bireylerden planlı bir şekilde bilgi toplamak için uygulanan bir tekniktir. Küme kapsamında bölgedeki BKA'lar tarafından MDP'lerle (2015-2016) desteklenen 33 projenin bölge ekonomisine etkisini belirlemek için e-posta aracılığıyla anket yapılmıştır. Projenin sonuçlarına yönelik 5 sorudan oluşan ankete 17 yararlanıcı (% 52) katılmıştır. Anket verileri, SPSS programına işlenmiş ve elde edilen sonuçlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

3.4. Araştırmanın Sınırları

MDP'lerin yararlanıcı ve bölge üzerindeki etkilerini (nitel ve nicel) analiz etmek, oldukça güç ve maliyetlidir. Bu nedenle araştırma GAP Organik Tarım Kümesi kapsamında MDP'lerle (2015-2016) gerçekleştirilen projelerin etki analizi ile sınırlandırılmıştır.

Kümedeki firmaların performansı ölçülürken üretim, gelir, Ar-Ge, istihdam gibi göstergeler dikkate alınır (Nardone et al., 2013: 10; Maffioli et al., 2016: 28, 146). Bu çalışmada da üretim, istihdam, Ar-Ge ve farkındalık göstergeleri esas alınmıştır.

Kümelerin ekonomik etkileri, genellikle doğrudan ve dolaylı etkiler ayırımı ile tespit edilir. Doğrudan etkiler, kümedeki firmaların istihdam düzeyine ve faaliyetlerine etkisidir. Dolaylı etkiler ise, küme üyesi firmaların tedarik zincirinde yer alan küme dışı firmalarda türetilmiş istihdam ve faaliyetlerden oluşur (Hansen ve Clasen, 2010: 17). Çalışmada, MDP'lerin doğrudan etkileri ele alınmıştır.

3.5. Araştırmanın Sınırlılığı

Araştırmanın başlıca sınırlılığı, konuya ilişkin istatistik verilerin kısıtlı olmasıdır. Bu sınırlılık, anketlerden ve dokümanlardan derlenebilen verilerle aşılmaya çalışılmıştır.

Bir diğer sınırlılık ise, yazarın ikameti (Yozgat) ile GAP bölgesi arasındaki mesafenin (yaklaşık 500-1100 km) uzak olması ve mali destek yararlanıcılarının bölgenin kentlerine yayılmasıdır. Bu nedenle yararlanıcılarla e-posta ile anket yapılmıştır. Ancak bu durum, ankete katılım

oranının düşük (% 52) olmasına yol açmıştır.

4. GAP ORGANİK TARIM KÜMESİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'deki yedi bölgeden biridir. Bölge, Fırat ve Dicle Havzası ile Yukarı Mezopotamya¹⁷ ovasında yer alan 9 kenti (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak) kapsamıştır. Coğrafi alan (74 bin km²) ve nüfus (2017: 8,6 milyon) bakımından ülkenin yaklaşık % 10'una sahiptir. Sosyo-ekonomik kalkınmada 7 bölge arasında 6. sırada yer almıştır. Bölge, Fırat ve Dicle nehirleri ile Harran Ovası (Şanlıurfa) gibi zengin doğal kaynaklara sahiptir (GAP BKİ, 2018: 8-9, 23).

Bölgenin doğal kaynaklarını harekete geçirmek üzere 1977 yılında Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) geliştirilmiştir. GAP, ulusal enerji talebinin yerli kaynaklarla karşılanması için hidroelektrik santrallerin ve tarımsal sulama kanallarının yapılması ile sosyal kalkınma programlarını içeren ve maliyeti 10 milyar \$'ı aşan büyük bir projedir (Harris, 2002: 748; Harris, 2008: 2649). GAP'ta tarımsal sulama projeleri, entegre kalkınmanın en önemli bileşeni olup; 2018 yılı itibarıyla % 52 oranında gerçekleşmiştir. Atatürk Barajı'ndan, ülkenin en büyük ve verimli tarım alanları olan Harran ve Suruç ovalarına (Şanlıurfa) su vermek için Urfa Tünelleri¹⁸ ve Suruç Tüneli¹⁹ yapılmıştır. GAP ile bölgede sulama yöntemi değişmiş; küçük ölçekli sulamadan büyük ölçekli sulamaya geçilmiştir (Harris, 2008: 2650-2651; Özerol, 2013: 78).

Tarım sektörü, GAP'ın lokomotifi ve temel bileşenlerinden biri olup; 2017 yılında istihdamın % 25'ini sağlamıştır (TUİK, 2018). Bölgede 7,5 milyon hektar alanının 3,2 milyon hektarlık kısmı, tarımsal faaliyetlere elverişlidir. Bölge, sulama kanalları sayesinde ülkenin önemli bir tarım merkezi olmuştur²⁰. Tarımsal sulama, yeni ürünlerin yetiştirilmesini ve yılda en az iki ürün alınmasını sağlamıştır (GAP BKİ, 2018: 23-27).

Dünyada tarımın ilk yapıldığı yerlerden biri olan bölge, organik tarımda önemli bir potansiyele sahiptir (GAP BKİ, 2012: 22-24). Bölgede organik olarak üretilen 225 ürün arasında üzüm, incir, fıstık ve zeytin öne çıkmıştır. GAP Eylem Planı'nda (2008-2012) belirlenen dört stratejik

¹⁷ Mezopotamya, iki nehir anlamına gelen Grekçe bir sözcüktür. Dicle (Tigrus) ve Fırat (Efratus) nehirleri arasında kalan bölgedir.

¹⁸ 1977-1995 yılları arasında yapılan ve 26,5 km uzunluğunda olan Urfa Tünelleri ile Fırat Nehri'nin suları Harran Ovası'na aktarılmıştır.

¹⁹ Suruç Tüneli, 2015 yılında yapılmış olup; 17,2 km uzunluğuna sahiptir.

²⁰ Türkiye'de durum buğdayın yaklaşık % 36'sı, darının % 26'sı, kırmızı mercimeğin % 97'si, dane mısırın % 25'i, pamuğun (kütü) % 55'i, salçalık biberin % 21'i, antep fıstığının % 92'si, baharatlık kırmızı biberin % 80'i, sofralık üzümün % 25'i ve kurutmalık üzümün % 50'si, GAP ile bölgede üretilmeye başlanmıştır (GAP BKİ, 2018: 23-27).

gelişme ekseninden birinde organik tarımın yaygınlaştırılması ifade edilmiştir. Özel nitelikli bölgesel kalkınma projelerinin uygulanması eylemi doğrultusunda Organik Tarım Küme Geliştirme Çalışması'nın yürütülmesi öngörülmüştür (GAP BKİ, 2008: 21, 31). Bu doğrultuda GAP Organik Tarım Küme Projesi (2009-2018) geliştirilmiştir. Proje, GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin (GAP BKİ) ve BM Kalkınma Programı'nın (UNDP) işbirliğinde uygulanmıştır. Proje ile GAP Organik Tarım Kümesi kurulmuştur. Bu bölümde küme, amacı, yönetimi, finansmanı, faaliyetleri ve etki analizi çerçevesinde incelenmiştir.

4.1. Amacı

Kümenin amacı, bölgede organik tarımın fiziki, teknik ve kurumsal altyapılarını geliştirmek ve rekabet gücünü artırmaktır. Vizyonu ise, bölgenin 2023 yılında ülkenin önde gelen yenilikçi ve rekabetçi organik üretim merkezi olmasıdır (GAP BKİ, 2012: 6, 27).

4.2. Yönetimi

Küme kapsamında 2012 yılında bölgedeki kamu, özel ve sivil aktörlerden oluşan bir küme yönetim yapısı kurulmuştur. Kurumsallaşma konusunda en önemli gelişme ise, 2016 yılında GAP Organik Küme Derneği'nin (GAP ORKÜDER) kurulmasıdır.

4.3. Finansmanı

Kümelere yerel, ulusal ve küresel kamu, özel ve sivil aktörlerden mali ve teknik destekler sağlanır. Üreticilere, organik tarıma geçiş sürecinde (1-3 yıl) üretim, işleme, pazarlama ve sertifikasyon gibi alanlarda destek verilir (Padel ve Lampkin, 2007: 94).

GAP Organik Tarım Kümesi projesinin toplam bütçesi 3,9 milyon \$'dır. Kümenin başlıca finansman kaynağı, GAP BKİ'dir. Bunun yanısıra BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (1,4 milyon \$) ve Kilizi Organik Zeytin Üreticileri Birliği (73 bin \$) de destek vermiştir.

Ayrıca Türkiye'de bir ilk olarak bölgedeki BKA'lar tarafından organik tarıma yönelik GAP Organik Tarım Değer Zinciri Pilot Uygulamaları MDP (2015) ve GAP Organik Tarım MDP (2016) uygulanmıştır. MDP'lerin genel amacı, bölgede Organik Tarım Değer zincirinin geliştirilmesi, organik sektörde aktörler arasında sürdürülebilir nitelikte bölgesel, ulusal ve küresel işbirliğinin güçlendirilmesi, ulusal ve küresel rekabet gücünün artırılmasıdır. Bu MDP'ler aracılığıyla organik tarıma yönelik 33 projeye 9 milyon TL destek verilmiştir.

4.4. Faaliyetleri

GAP Eylem Planı (2008-2012) ile bölgede organik tarım alanında çiftçi eğitim ve yayım çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca bölgede küme kapsamında organik tarım değer zincirinin

güçlendirilmesi, küresel rekabet gücünün artırılması, ölçeklendirilebilir ve tekrarlanabilir modeller oluşturulması için çeşitli faaliyetler yürütülmüştür. Bu faaliyetlerden başlıcaları, Tablo 3’de özet olarak sunulmuştur.

Tablo 3: Küme Projesi Kapsamında Yapılan Başlıca Faaliyetler (2009-2018)

Faaliyetin Konusu	Faaliyetin İçeriği
Bölgesel ve Sektörel Analizler	<ul style="list-style-type: none"> Proje ile organik tarıma ilişkin tüm paydaşların katılımıyla yapılan saha çalışmaları sonucunda 2011 yılında GAP Organik Tarım Küme Yol Haritası, Organik Küme ve Değer Zinciri Analizi yapılmıştır. Küme Yol Haritası’nda, kümenin vizyonu, stratejik tasarımı ve içeriği ortaya konulmuştur. Değer Zinciri Analizi’nde ise, 45 ürün ele alınmış ve üçlü bir “filtreleme” ile 8 ürüne indirilmiştir (GAP BKİ, 2012: 4). SWOT (GZFT) Analizi ile bölgenin mevcut ve gelecekteki durumunu etkileyecek fırsat ve tehditler ile hedeflerini gerçekleştirmesi için güçlü ve zayıf yönleri tespit edilmiştir. 2019-2023 Stratejik Eylem Planı hazırlanmıştır. Plan ile bölgenin potansiyelinin ortaya çıkarılması, kaynaklarının en verimli şekilde kullanılması ve sürdürülebilirliğin sağlanması hedeflenmiştir.
Kurumsallaşma ve Altyapı Geliştirme	<ul style="list-style-type: none"> Toplam 4.000 üyeli 8 Birlik/Kooperatifin kurulması ve kurumsallaşması desteklenmiştir. Türkiye’de organik tarım alanında bölgesel düzeyde ilk kurumsal yapı olan GAP Organik Küme Derneği (GAP ORKÜDER, 2016) kurulmuştur. İnternet portalı (http://www.gaporganik.org/) kurulmuştur. GAP Organik Tarım Danışmanlık ve Yayım Merkezi (GAP OTADAM) kurulmuştur. Merkezin amacı, bölgede organik tarım değer zincirindeki aktörlere ve küme üyelerine danışmanlık yapmak ve organik tarım uygulamalarının yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmaktır. Bölgenin ilk organik zeytinyağı işleme tesisi (günlük üretim kapasitesi 160 ton), Kilis’te kurulmuştur. Bölgede organik sertifikalı tohumluk üreten ilk çoğaltma serası olan Organik Tohumluk Üretim Merkezi, Diyarbakır’da kurulmuştur. Bölgenin ilk organik pazarı Diyarbakır’da kurulmuştur.
Eğitim, Teknik Gezi ve Fuarlara Katılım	<ul style="list-style-type: none"> Küme üyelerine yönelik eğitim programları, teknik çalışma gezileri, yurt içi ve yurt dışı organik pazarlara ve fuarlara katılım, pilot ve demonstratif çalışmalar, ağ kurma faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. 2.800 kişinin organik tarım alanında kapasitesi geliştirilmiştir.
Pilot Projeler	<ul style="list-style-type: none"> Bölgedeki BKA’larla işbirliğinde 33 pilot proje uygulanmıştır. Projeler aracılığıyla bölgede organik tarımın gelişmesi sağlanmıştır.

Kaynak: <http://www.gaporganik.org/tr>’den yararlanılarak yazar tarafından geliştirilmiştir.

Tablo 3’e göre küme projesi ile bölgesel ve sektörel analizler yapılmış, kurumsallaşma ve altyapı geliştirme faaliyetleri yürütülmüş, eğitim, gezi ve fuarlara katılım sağlanmış ve farkındalık yaratılmıştır. Ayrıca MDP’ler aracılığıyla pilot projeler uygulanmıştır.

4.5. Etki Değerlendirmesi

Küme projesinin uygulanma sürecinde (2009-2018) bölgede organik tarım önemli ölçüde gelişmiştir. Bu husus, Tablo 4’deki verilerden gözlemlenebilir.

Tablo 4: GAP Bölgesi'nde Organik Tarımın Gelişimi (2009-2017)

İl	Üretici Sayısı		Üretim Alanı (hektar)		Üretim Miktarı (Ton)	
	2009	2017	2009	2017	2009	2017
Adıyaman	52	201	2.256	1.221	6.559	12.868
Batman	6	7	338	244	1.519	608
Diyarbakır	28	715	356	1.721	777	7.878
Gaziantep	68	105	3.524	1.456	4.575	13.063
Kilis		359		2.829		11.839
Mardin	35	88	1.450	1.710	8.954	12.213
Şanlıurfa	27	229	2.123	8.604	10.383	41.451
Toplam	216	1704	10.047	17.785	32.767	99.920

Kaynak: www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler'den yararlanılarak geliştirilmiştir.

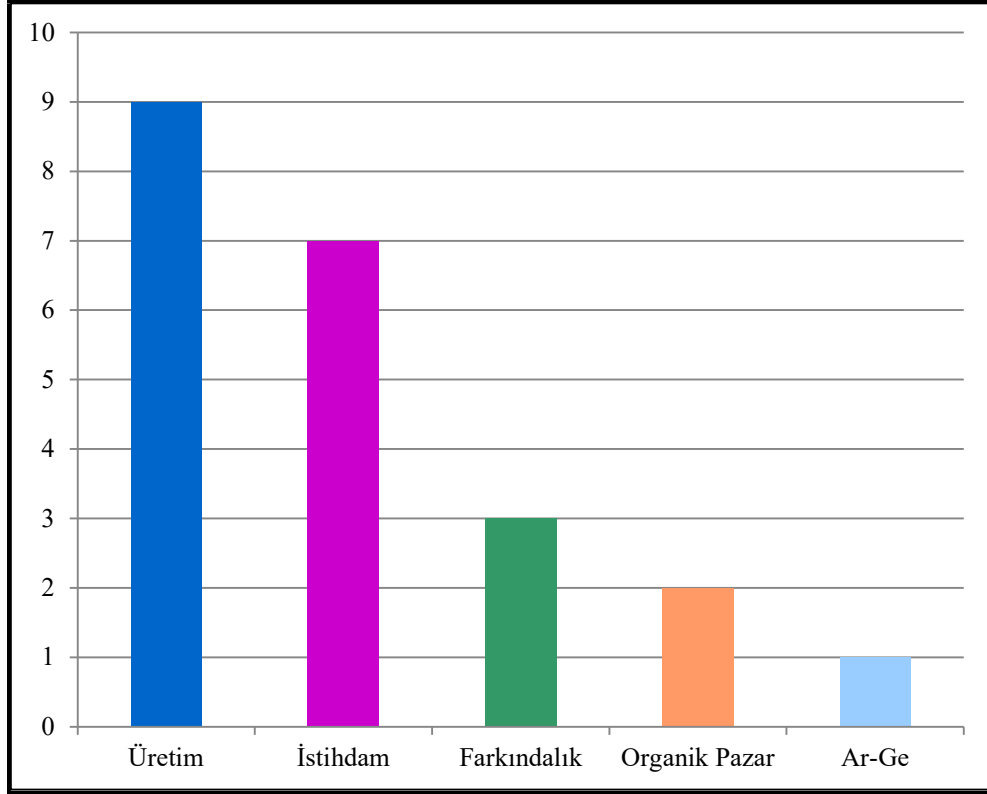
Tablo 4'e göre bölgede 2009-2017 döneminde organik tarım üretici sayısı, üretim alanı ve üretim miktarı önemli ölçüde yükselmiştir. Organik üretici sayısı yaklaşık 8 kat; üretim alanı yaklaşık % 70 oranında; üretim miktarı da yaklaşık 3 kat artmıştır. Bu gelişmelerde kümenin de katkısı olduğu söylenebilir.

Küme projesi kapsamında GAP BKİ ile İpekyolu, Dicle ve Karacadağ Kalkınma Ajansları'nın işbirliği ve UNDP'nin teknik desteği ile GAP Organik Tarım Değer Zinciri Pilot Uygulamaları Mali Destek Programı (2015) ve GAP Organik Tarım Mali Destek Programı (2016) uygulanmıştır. Bu MDP'ler aracılığıyla zeytin, fıstık, bal gibi ürünlerin organik olarak üretilmesi ile mevcut üretimin geliştirilmesi ve kurumsal altyapının kurulmasına yönelik 33 pilot proje gerçekleştirilmiştir.

Etki değerlendirmesi kapsamında BKA'lar tarafından desteklenen projelerin organik tarıma dolayısıyla bölgenin kalkınmasına etkisini belirlemek için e-posta aracılığıyla anket yapılmıştır. Anket verileri, Tablo 5'de ve Grafik 1'de sunulmuştur.

Tablo 5: GAP Organik Tarım Değer Zinciri Pilot Uygulamaları MDP (2015) ve GAP Organik Tarım MDP (2016) İle Desteklenen Projelerin Etki Değerlendirmesi

Bölgesel Etkiler	Frekans (n)	Yüzde (%)
Üretim	9	52,9
İstihdam	7	41,2
Farkındalık	3	17,6
Organik Pazar	2	11,7
Ar-Ge	1	5,9

Grafik 1: MDP'lerle Desteklenen Projelerin Etkileri

Tablo 5'e ve Grafik 1'e göre, desteklenen projelerle organik tarım alanında daha ziyade üretim miktarı (% 52,9) ile istihdam artışı (% 41,2) sağlandığı tespit edilmiştir. Bunları sırasıyla farkındalık yaratma çalışmaları (% 17,6) ile organik pazar (% 11,7) ve laboratuvar (Ar-Ge) kurma (% 5,9) faaliyetleri izlemiştir.

SONUÇ

Organik tarım kısaca, insan ve çevre sağlığına duyarlı, sertifikalı bir üretim yöntemidir. Tüketicilerin bilinçlenmesi ve tarımda insan ve çevre sağlığına duyarlı üretim yöntemlerinin benimsenmesi, dünyada organik tarımın gelişmesini sağlamıştır. Küresel organik tarım pazarı yaklaşık 80 milyar \$'a ulaşmıştır.

Türkiye organik tarım, mevcut potansiyele karşın yeterince gelişmemiştir. Bu nedenle organik tarımı geliştirmeye yönelik projeler uygulanmıştır. Bunlardan biri, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde gerçekleştirilen GAP Organik Tarım Kümesi Projesi'dir (2009-2018).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Fırat ve Dicle Havzası ile Yukarı Mezopotamya ovasını kapsamıştır. Bölge, sosyo-ekonomik kalkınmada 7 bölge arasında 6. sırada yer almıştır. Bölgenin doğal kaynaklarını (toprak ve su) harekete geçirmek üzere 1977 yılında Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) geliştirilmiştir. GAP, hidroelektrik santrallerin ve tarımsal sulama

kanallarının yapılması ile sosyal kalkınma programlarını içeren büyük bir projedir.

Dünyada tarımın ilk yapıldığı yerlerden biri olan bölge, organik tarımda önemli bir potansiyele sahiptir. Bölgede üretilen 225 organik ürün arasında üzüm, incir, fıstık ve zeytin öne çıkmıştır. Bölgenin bu potansiyelini harekete geçirmek ve geliştirmek üzere GAP Eylem Planı (2008-2012) çerçevesinde uygulanan GAP Organik Tarım Küme Projesi (2009-2018) ile GAP Organik Tarım Kümesi kurulmuştur. Kümenin amacı, bölgenin organik tarım altyapılarını geliştirmek ve rekabet gücünü artırmaktır. Küme kapsamında yerel kamu, özel ve sivil aktörlerden bir yönetim yapısı kurulmuştur.

GAP Organik Tarım Kümesi kapsamında bölgede organik tarımı geliştirmek üzere çeşitli faaliyetler yürütülmüş ve önemli sonuçlar elde edilmiştir (Bkz.: Tablo 3 ve Tablo 4). Projenin uygulanma sürecinde (2009-2017) bölgede organik üretici sayısı yaklaşık 8 kat, organik üretim alanı yaklaşık % 70 ve organik üretim miktarı da yaklaşık 3 kat artmıştır.

Ayrıca bölgedeki kalkınma ajansları (BKA'lar), organik tarımı geliştirmek için yerel aktörlere Mali Destek Programları (MDP'ler) aracılığıyla 9 milyon TL destek vermiştir. Bu araştırmada, söz konusu MDP'lerin dolayısıyla kümenin bölgesel kalkınmaya etkisi, doküman analizi ve anket teknikleri ile incelenmiştir. Anket bulgularına göre MDP'ler, yerel kalkınmaya daha ziyade üretim (% 52,9), istihdam (% 41,2) ve farkındalık yaratma (% 17,6) bakımından katkı sağlada bulunmuştur (Bkz.: Tablo 5 ve Grafik 1).

Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular çerçevesinde organik tarıma ve bu konuda yapılan mali desteklerin (MDP'lerin) dolayısıyla BKA'ların etkinliğini artırmaya yönelik şu hususlar önerilebilir.

- Türkiye'nin küresel organik tarım pazarından daha fazla pay alabilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için organik tarım yaygınlaştırılmalıdır.
- Organik tarım kümeleri, sürdürülebilir kırsal kalkınma modeli olabilir.
- Organik tarıma yönelik mali ve teknik destekler artırılmalıdır.
- BKA'lar, desteklediği projeleri takip etmek için Proje İzleme Sistemi kurmalıdır.
- BKA'lar, desteklediği projelere ilişkin verileri temin ederek, kuracağı bir Veri Bankası ile paylaşmalıdır.
- BKA'lar, MDP'lerin etki analizlerini yapmalıdır.
- Mali destekler, organik tarıma dolayısıyla bölgesel kalkınmaya en çok katkı sağlayabilecek alanlara ve yararlanıcılara yönlendirilmelidir.
- Bölgesel kalkınmada etkili olan projelere yeni destekler verilerek sürekliliği sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- ABB (Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı) (2017). *Kalkınma Programlarının Değerlendirilmesinde Etki Analizi Yöntemleri ve Türkiye’de Uygulamalar*, İstanbul, 180 s.
- Al-Shdiefat, S., El-Habbab, M. S. and al-Sha’er, A., (2006). Introducing Organic Farming System in Olive Production and Linking Small Farmers to Markets: A Success Story, Meeting of the ad hoc Working Group for the development of a Global Partnership Programme. Al Ain, 26 p.
- Argilés, J. M. and Brown, N. D. (2010). A Comparison of the Economic and Environmental Performances of Conventional and Organic Farming: Evidence From Financial Statements. *Agricultural Economics Review*, 11 (1), 69-86.
- Arion, F. (2013). Regional Development Based on Clusters in Agri-food Sector. Case of Association “Cluster agro-food-ind Napoca”. 20 Mayıs 2019 tarihinde https://mpira.ub.uni-muenchen.de/53619/1/MPRA_paper_53619.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Behera, K. K., Alam, A., Vats, S., Sharma, H. and Sharma, V. (2011). Organic Farming History and Techniques. in *Agroecology and Strategies for Climate Change*, 287-328.
- Bellini, G. and Ramberti, S. (2009). Is the Italian Organic Farming Model Inside Rural Development? A Farm Structure Survey Data Analysis, Second Meeting, Italy, Rome, 19 p.
- Brown, R. (2000). Cluster Dynamics in Theory and Practice with Application to Scotland, European Policies Research Centre University of Strathclyde, United Kingdom, 30 p.
- Brumfield, R. G., Rimal, A. and Reiners, S. (2000). Comparative Cost Analyses of Conventional, Integrated Crop Management and Organic Methods. *HortTechnology*, 10 (4), 785-793.
- Çelik, F. (2015). *Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Yeniliklere Katkıları: Teori, Deneyimler ve Türkiye Uygulamalarının Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Çelik, F. (2017). Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA) Deneyimlerinin Karşılaştırmalı Analizi: İngiltere ve Türkiye Örnekleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), 145-171.
- Çelik, F. (2018). Bölgesel Kalkınma Ajansları’nın Etki Analizi: İZKA ve ÇKA Örnekleri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (4), 1-22.
- DDK (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu) (2014). *Türkiye’nin*

Kalkınma Ajansları Uygulamasının Değerlendirilmesi, 830 s.

- Diez, M. A. (2001). The Evaluation of Regional Innovation and Cluster Policies: Towards a Participatory Approach. *Journal European Planning Studies*, 9 (7), 907-923.
- Eades, D. and Brown, C. (2006). Identifying Spatial Clusters within U. S. Organic Agriculture. Regional Research Institute, West Virginia University, 50 p.
- EC (European Commission) (2012). *Impact Evaluation of Cluster-based Policies: A practical guide for evaluation-targeting policy makers and other cluster stakeholders*. Ed.: A. Merkl-Rachbauer and I. Reingruber, 120 p.
- Ersayın, Z. (2012). *Kamu Müdahalelerinde Katkısalılığın Değerlendirilmesi: Çukurova ve İzmir Kalkınma Ajansları KOBİ Destekleri Örneği*, Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- FAO (Food and Agriculture Organization of The United Nations) (2010). *Agro-based Clusters in Developing Countries: Staying Competitive in A Globalized Economy*. Ed.: Eva Gálvez-Nogales. Rome. 105 p.
- FiBL and IFAOM (2012, 2018). *The World of Organic Agriculture: Statistics and Emerging Trends*.
- Fromhold-Eisebith, M. and Eisebith, G. (2008). Looking Behind Facades: Evaluating Effects of (Automotive) Cluster Promotion. *Regional Studies*, 42 (10), 1343-1356.
- GAP BKİ (2008). *GAP Eylem Planı (2008-2012)*.
- GAP BKİ (2012). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Organik Tarım Kümelenme Girişimi Yol Haritası*.
- GAP BKİ (2018). *Güneydoğu Anadolu Projesi Son Durum*.
- Geier, B. (2007). IFOAM and the History of the International Organic Movement. in *Organic Farming An International History*. Edited by William Lockeretz, CABI, 175-186.
- Gertler, P. J., Martinez, S., Premand, P., Rawlings, L. B., Vermeersch, C. M. J. (2016). *Impact Evaluation in Practice*, World Bank, 335 p.
- Hansen, J. F. and Clasen, J. K. (2010). *The Economic Significance of Maritime Clusters: Lessons Learned from European Empirical Research*, Working Paper published by The Danish Shipowners Association, 85 p.
- Harris, L. M. (2002). Water and Conflict Geographies of the Southeastern Anatolia Project. *Society and Natural Resources*, 15, 743-759.
- Harris, L. M. (2008). Water Rich, Resource Poor: Intersections of Gender, Poverty, and Vulnerability in Newly Irrigated Areas of Southeastern Turkey. *World Development*, 36

- (12), 2643- 2662.
- IFOAM (2018). Annual Report.
- Ildırar, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, Ankara: Nobel Yayını, 250 s.
- İçen, A. (2012). *Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kırsal Kalkınmadaki Rolü: İzmir Kalkınma Ajansı Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Jaenicke, E. C., Goetz, S. J., Wu, P. and Dimitri, C. (2009). Identifying and Measuring the Effect of Firm Clusters Among Certified Organic Processors and Handlers. *Agricultural & Applied Economics Ass.*, Wisconsin, 26 p.
- Karaçay Ç., H. ve L. Erden (2004). Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye’den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (3), 77-96.
- Karasu, K. (2015). Kalkınma Ajansları: ‘Modelimi Kaybettim. Hükümsüzdür’ Ölçek Siyasetinin Yerelliği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70 (2), 273-316.
- Kargı, N. (2011). Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye’nin Bölgesel Politika Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1 (3), 19-39.
- KB (T. C. Kalkınma Bakanlığı) (2017). Kalkınma Ajansları 2016 Yılı Genel Faaliyet Raporu.
- Lenihan, H. (1999). An Evaluation of a Regional Development Agency’s Grants in Terms of Deadweight and Displacement. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 17 (3), 303-318.
- Lenihan, H. (2003). Modelling The Factors Associated With Deadweight and Displacement: An Example of Irish Industrial Policy Evaluation. *Journal of the Statistical and Social Inquiry Society of Ireland*, 33, 40-82.
- Lenihan, H. (2004). Evaluating Irish Industrial Policy in Terms of Deadweight and Displacement: A Quantitative Methodological Approach. *Applied Economics*, 36 (3), 229-252.
- Lenihan, H. and Hart, M. (2006). Evaluating The Additionality of Public Sector Assistance to Irish Firms: A Question of Ownership? *Policy Studies*, 27 (2), 115-133.
- Lobley, M., Butler, A. and Reed, M. (2009). The Contribution of Organic Farming to Rural Development: An Exploration of the Socio-economic Linkages of Organic and Non-organic Farms in England. *Land Use Policy*, 26 (3), 723-735.
- Lotter, D. W. (2003). Organic Agriculture. *Journal of Sustainable Agriculture*, 21 (4), 59-128.
- Maffioli, A., Pietrobelli, C. and Stucchi, R. (2016). The Impact Evaluation of Cluster

- Development Programs (Methods and Practices). Inter-American Development Bank, New York, 203 p.
- Meydan, M. C. (2014). *Kalkınma Ajansları Desteklerinin Değerlendirilmesi: Karşıt Durum Etki Değerlendirme Örneği*, Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- Nardone, G., L., Antonio and Muscio, A. (2013). A Methodology to Evaluate Technological Cluster Policies through the Impact on Social Capital. Conference Paper, 24 p.
- OECD (1991). Principles for Evaluation of Development Assistance. 11 p.
- OECD (2009). *Governing Regional Development Policy (The Use of Performance Indicators)*, 193 p.
- OECD (2010). *Evaluation in Development Agencies*, Better Aid, OECD Publishing, 143 p.
- Özerol, G. (2013). Institutions of Farmer Participation and Environmental Sustainability: A Multi-level Analysis From Irrigation Management in Harran Plain, Turkey. *International Journal of the Commons*, 7 (1), 73-91.
- Padel, S. and Lampkin, N. (2007). The Development of Governmental Support for Organic Farming in Europe. In W. Lockeretz (Ed.), *Organic Farming: An International History*, 93-123.
- Pimentel, P. H., Hanson, J., Seidel, R. and Douds, D. (2005). Organic and Conventional Farming Systems: Environmental and Economic Issues, 24 Mayıs 2019 tarihinde <https://ecommons.cornell.edu/handle/1813/2101> sayfasından erişilmiştir. 52 p.
- Pirili, M. U. (2011). Bölgesel Kalkınmada Kamu Yatırımlarının Rolü: Kurumsal Bir Değerlendirme. *Ege Akademik Bakış*, 11 (2), 309-324.
- Porter, M. (1998). Clusters and The New of Competition. *Harvard Business Review*, 76 (6), 77-90.
- Porter, M. (2000). Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy. *Economic Development Quarterly*, 14 (1), 15-34.
- Pugliese, P. (2001). Organic Farming and Sustainable Rural Development: A Multifaceted and Promising Convergence. *Sociologia Ruralis*, 41 (1), 112-130.
- Raines, P. (2001). Local or National Competitive Advantage? The Tensions in Cluster Development Policy, European Policies Research Centre University of Strathclyde, 31 p.
- Raines, P. (2003). Cluster Behavior and Economic Development: New Challenges in Policy Evaluation. *International Journal of Technology Management*, 26 (2-3), 191-204.
- Reganold, J. P. and Wachter, J. M. (2016). Organic Agriculture in The Twenty-First Century. *Nature Plants*, 8 p.

- Schmid, O., Dabbert S., Eichert, C., González, V., Lampkin, N., Michelsen J., Slabe A., Stokkers, R., Stolze, M., Stopes C., Wollmuthová, P., Vairo, D. and Zanolli, R. (2008). *Organic Action Plans: Development, Implementation and Evaluation. A Resource Manual for The Organic Food and Farming Sector*. Research Institute of Organic Agriculture FiBL, Belgium. 105 p.
- Schiemedeborg, C. (2010). Evaluation of Cluster Policy: A Methodological Overview. *Evaluation*, 16 (4), 389-412.
- Seufert, V. (2012). Organic Agriculture as an Opportunity for Sustainable Agricultural Development. Research to Practice Policy Briefs, 26 p.
- Sharma, S. and Anupam (2014). Agro-based Clusters: A Tool for Competitiveness of Indian Agriculture in the ERA of Globalisation. *Global Journal of Finance and Management*. 6 (8), 713-718.
- Smith, E. and Marsden, T. (2004). Exploring The ‘Limits to Growth’ in UK Organics: Beyond the Statistical Image. *Journal of Rural Studies*, 20, 345-357.
- Smith, L. G., Jones, P. J., Kirk, G. J. D., Pearce, B. D. and Williams, A. G. (2018). Modelling the Production Impacts of a Widespread Conversion to Organic Agriculture in England and Wales. *Land Use Policy*, 76, 391-404.
- Şimşek, A. (2013). *Kalkınma Ajanslarının Performans Ölçümü*, Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- Toolo, M. (2015). Agriculture Based Clusters: A Model to Stimulate South Africa’s Rural Small-Scale Farming Sector. Gordon Institute of Business Science University Pretoria. 101 p.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2018). [1] İktisadi faaliyet kollarına göre istihdam edilenler [15 yaş ve üzeri]: Tarım, Sanayi ve Hizmetler (%).
- Wardhana, D., Ihle, R. and Heijman, W. (2017). Agro-Clusters and Rural Poverty: A Spatial Perspective for West Java. *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 53 (2), 161-186.
- Zheliakov, G., Zaimova, D., Genchev, E. and Toneva, K. (2015). Cluster Development in Rural Areas. *Economics of Agriculture*, 1, 73-93.

Extended Abstract

Summary

Introduction

Agriculture is done in two ways as organic and inorganic. Inorganic agriculture refers to the modern farming method. In modern agriculture the aim is to obtain the highest yield from the unit area. Chemicals (fertilizers, pesticides, etc.) have been used in agriculture since 1940s to increase productivity and combat pests (weeds and insects). This situation has started to threaten human and environmental health. With the endangering of sustainability of natural resources, environmental protection movements started in 1970s and a new model based on sustainable development was developed. This model included the development of socio-economic opportunities and the protection of natural resources. The most suitable agricultural method for this development model is organic agriculture. In short organic agriculture is a certified production method that is sensitive to human and environmental health.

Institutional and legal arrangements have been made to develop organic agriculture in the world. Within this framework the International Federation of Organic Agriculture Activities (IFOAM, 1972) and the Organic Agriculture Research Institute (FiBL, 1973) were established. The United Nations (UN) Food and Agriculture Organization (FAO, 1943) has also set standards for organic agriculture. FAO, IFOAM and the European Union (EU) adopted organic agriculture as an alternative production method and included it in their economic development programs.

Another institutional structure for organic agriculture is clusters. The cluster contributes to the creation of an integrated structure in the production-consumption value chain of organic agriculture. The first large-scale regulation on organic agriculture was published in the EU in 1991. Later developed countries such as Switzerland and USA developed organic farming standards.

The increasing domestic demand in developed countries and the export potential of developing countries have led to the rapid development of organic agriculture in the world. Turkey with a diversity of climate and soil structure in terms of the potential of organic agriculture is one of the leading countries. One of the clusters established to mobilize this potential is the Southeastern Anatolia Project (GAP) Organic Agriculture Cluster in the Southeastern Anatolia Region. Within the cluster Regional Development Agencies (RDAs) provided financial support to the projects of local actors for organic agriculture. In this research, the effect of these financial supports on regional development in terms of production and employment is tried to be evaluated.

Purpose of The Study

Demand for organic products in developed countries is increasing rapidly. Ecology organic agriculture in developing countries such as Turkey are appropriate, promote organic agriculture is to meet this demand. Organic agriculture in Turkey started in the 1980s at the Aegean region with the European importers demand and then spread to other regions. In the period of 2010-2016, the number of organic producers (13 thousand-18 thousand) increased approximately 5 times and the production area (0,05-0,52 million hectares) increased 10 times. In addition clusters have been established to develop organic agriculture. One of these is the GAP Organic Agriculture Cluster. The aim of this study is to reveal the contribution (impact) of GAP Organic Agriculture Value Chain Pilot Implementation Financial Support Program (2015) and GAP Organic Agriculture Financial Support Program (2016) to organic agriculture and regional development implemented by RDAs in the region.

Method

Quantitative and qualitative research methods and various techniques such as document analysis, case analysis, econometric models, systematic approaches (input-output models, network analysis) have been developed to evaluate the clusters. The most commonly used techniques in impact assessment are document analysis and survey techniques. Document analysis is the examination of written materials on the subject.

The questionnaire is a technique used to collect information from individuals in a planned way. Within the scope of the cluster, surveys were conducted by e-mail to determine the impact of 33 projects supported by MDPs (2015-2016) by RDAs in the region on the regional economy. 17 beneficiaries (52%) participated in the questionnaire consisting of 5 questions regarding the results of the project.

Findings and Discussion

Analyzing the impacts (qualitative and quantitative) of MDPs on the beneficiary and on the region is very difficult and costly. Therefore the research was limited to the impact analysis of the projects carried out with MDPs (2015-2016) within the scope of GAP Organic Agriculture Cluster. When measuring the performance of the firms in the cluster, indicators such as production, income, R & D and employment are taken into consideration. In this study, production, employment, R & D and awareness indicators were taken as basis.

According to the findings of the survey, it was found that the amount of production (52,9%) and employment increase (41,2%) were mostly achieved in the field of organic agriculture with the supported projects. These were followed by awareness-raising activities (17,6%) and organic market (11,7%) and laboratory (R & D) establishment (5,9%).

Suggestions

Within the framework of the findings obtained in this study, the following issues can be proposed to increase the effectiveness of organic agriculture and financial support (MDPs) and RDAs.

- Turkey's share of global organic agriculture market and more able to take to ensure the sustainable development of organic farming should be expanded.
- Clusters of organic farming can be a model of sustainable rural development.
- Financial and technical support for organic agriculture should be increased.
- RDAs should establish a Project Monitoring System to monitor the projects they support.
- RDAs should provide data related to the projects they support and share them with a Data Bank to be established.
- RDAs should conduct impact analyzes of MDPs.
- Financial subsidies should be directed to areas and beneficiaries that can contribute most to organic agriculture and thus to regional development.
- Sustainability should be provided by providing new support to projects that are effective in regional development.

Keywords: Organic Farming, Clustering Approach, Regional Development, GAP Organic Agriculture Cluster, Impact Assessment.